

Marx Mária

Figurális (19. századi) damasztok a Zala megyei múzeumokban

Kerecsényi Edit születésének 80. évfordulójára

Amikor a Kerecsényi Edit emlékére készülő Zalai Múzeum 16. kötetének szerkesztőjétől felkérést kaptam egy cikk megírására, szinte magától adódott a témaválasztás. Edit néni egyik kedves, és szinte egész pályafutását végigkísérő kutatását ugyanis éppen a zalai textilek, ezen belül is a takácsszöttek és a viseletek körében folytatta, magam pedig nem régiben bukkantam rá egy 19. századi takács- és műszövő mester tárgyi és dokumentumanyagára. Így egyszerűnek tűnt jelezni, hogy a kötetbe kerülő cikk erről a mesterről fog szólni. Sajnos – vagy szerencsére – azonban a kutatás egyre messzebbre vitt, és egyre szerteágazóbb témákat is magához vonzott, ezért mostani írásomban csak a kutatás apropójául szolgáló tárgyak bemutatására vállalkozom, a többit pedig egy későbbi, hosszabb lélegzetű tanulmányban szeretném közölni.

E tárgyak – a 19. századból és a 20. század legelejéről származó damasztzöttek – és készítésük eddig méltatlanul kevésbé preferált területe az itthoni kutatásnak. Magyarországon tudtommal mindössze néhány rövid említés történt a legkorábbi és egyben „legmonumentálisabb” darabokról: Joseph Marie Jacquard, a damasztzötvés gépesítését feltaláló gyáros selyembe szőtt portréjáról, valamint V. Ferdinánd képeről, amelyet az 1846. évi harmadik Iparműkiállításán mutatott be készítője, Anton Valero.¹ Csak napjainkban készültek kiállítások a Jacquard-zötvést is használó iparművészekről, tervezőkről.²

A kézzel szövött damaszt- és atlaszszövetek készítése nagy technikai tudást, esetenként nyüstök százait, több ember közreműködését igényelte. Magas árak miatt csak a nagyon jómódú rétegek engedhették meg maguknak az efféle textilek használatát. A 18. századtól kezdve a szövőiparban megjelenő folyamatvezérlési, technikai újítások nyomán, melyek segítségével a láncfonalakat akár egyenként lehetett emelni vagy süllyeszteni, egyre nagyobb mennyiségben készültek a különféle damasztok, sokszor kiváló rajzolók tervei alapján.

Joseph Marie Jacquard a 19. század első évtizedében³ szabadalmaztatta, majd tökéletesítette azt a lyukkártyával irányított nyüstemelő szerkezetet, amely a legbonyolultabb minták gyors leszövést is lehetővé tette. (Ezzel a találmányával mellesleg nemcsak a textilipar újítóinak népes táborába került be, hanem az informatika „ősatyjainak” sorába is örökre beírta a nevét.) Az ilyen módon „automatizált” szövőszékek elterjedése lehetővé tette a növekvő szükségletek kielégítését jó minőségű anyagokkal, s megindulhatott a damasztzötvetek mind tömegesebb méretű előállítására. Innentől kezdve váltak a finom damaszt ág- és asztalneműk először a közép- és alsó polgárság háztartásának részévé, majd a 19. század utolsó évtizedeiben a paraszti stafiringok féltve őrzött darabjaivá. Az ekkorra már a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező rétegek számára is megfizethető textíliák árát tovább csökkentette, hogy felhasználták hozzá a tengerentúlról érkező olcsó gyapotot is. A 20. század első harmadára lettek a különféle damasztárak a gyári tömegcikké, amelynek ma mindnyájan ismerjük őket.

Magyarországon az 1840-es évektől kezdve az iparfejlesztés általános irányvonalainak megfelelően a mivesebb szövés is a fejlesztendő ágazatok közé került.⁴ Ekkor jelentek meg és terjedtek el Magyarországon, a lyukkártyás szövőszékek, természetesen leginkább azokon a vidékeken, amelyek már korábban is a „mustrás” szövés központjai voltak, Buda, Pozsony, de legelsősorban Késmárk és Eperjes környéke, ahol a megfelelő minőségű fonóipar is támogatta a nagyobb termelést.

A 19. század utolsó harmadának iparmű-kiállításai már azt célozták, hogy ne csak a nagyobb üzemek, hanem az egyes iparosok is áttérjenek a gazdaságos, gépesített szövésre. Az ipartestületek ajánlására, megfelelő gyakorlat és a technikai tudás bizonyítása után ingyenes vagy rendkívül méltányos árú Jacquard-zötvőszékre pályázhatott az a takácsmester, aki aztán

vállalkozásában megfelelően hasznosította azt. Matlekovics Sándor, aki részletesen beszámol az ezeréves Magyarország gazdasági és közművelődési viszonyairól, így ír erről:⁵

„Feltűnő, hogy 1884-hez képest a takácsok száma növekszik. Ennek oka az a rendszeresen folytatott ösztönzés, melyet a kormány 1880 óta a szövőmesterség fejlesztése érdekében kifejt. A kormány mechanikai szövőszékek terjesztésére külön szakembereket küldött azon vidékekre, hol a takácsmesterség még főnállt: a szövőszékeket ingyen vagy részletfizetésekben engedte át a vállalkozó kisiparosoknak; ösztönözte őket mustrás szövetek készítésére, terjesztette a Jacquard-szövőszékeket, a hozzávaló mustrákat, ... szóval megtett mindent, hogy a takácskéművesség arra a fokra jusson, a melyen a gép- és gőziparral szemben még főnállhat. Ennek következménye, hogy a takácsok száma évenként szaporodik; a takácsok munkakörüket észrevehetőleg bővítik és terjesztik. A gyorsvetőben berendezett műszövőszékek száma nagy arányban szaporodik; az összes képzetebb takácsok műszövőszékeket szereznek meg és aránylag jól el vannak látva munkával.”

E kisebb vállalkozások igazi bemutatója lett a milenniumi kiállítás, amelynek eredményeiről Matlekovics Sándor szerkesztése alatt kilenc vaskos kötetben számolnak be az ipar különböző területeinek referensei. A kötetek általános képet adnak az egyes iparágak fejlődéséről, közlik a század utolsó évtizedeinek statisztikai adatait, majd részletesen felsorolják a jó színvonalon kiállító mestereket. A textiliparral foglalkozó rész Rejtő Sándor írása a VII. kötetben található. A kézműiparosok között felsorolja azokat, „kiknél örvendetes haladást észlelhetni”, s a felsorolt mesterek között a régi hagyományokkal rendelkező felvidéki városok iparosai mellett több dunántúli takács nevét is megemlíti.⁶

A damaszttermékeket a 19. századi Magyarországon a takácsmesterek egy speciális csoportja állította elő, akik a technikához szükséges gépek és egyéb felszerelések mellett a bonyolult műveletekhez és számításokhoz elengedhetetlen ismereteket is megszerezték. Bugnits János horvátlövői takácssegédnek például azért kellett egy év tanulás után Zalaegerszegről Egyházasrádócra továbbmennie, mert az itteni mester a komplikáltabb szövési módra nem tudta oktatni.⁷ Ezt a komplikáltabb szövőmódot a műszövők végezték, akik nagyméretű, többnyire már vasalkatrészekből álló Jacquard-gép(ek)kel, a felvételhez és leszövéshez megfelelő segéderőkkel, esetleg a késztermék appreturájához szükséges mángorlóval is rendelkeztek.

A damaszt szövésnek ez a „manufaktúris” előállítási módja egyféle átmeneti állapotot jelez, amely

gépeinek számát és főleg azok méreteit tekintve már jelentősen meghaladja a 19. században még működő falusi takácsok termelési körülményeit és ezzel együtt eredményeit, de jóval alatta marad a század végére már Magyarországon is terjedő gyáripar teljesítményének. Egyrészt: a műszövő még főként egyéni megrendelésre dolgozott, csak kisebb részben piacra. Felhasználta a megrendelő által megtermelt és megfont alapanyagot (a lent), de kiegészítette azt a saját maga által felvásárolt, vagy gyárban készült fonalakkal.⁸ Ez utóbbi rész főképpen a vegyes szövetekhez szükséges pamutot és a színes lenfonalat jelentette. Másrészt a dunántúli műszövők – még a sikeresebbek is – általában falvakban vagy kisebb mezővárosokban működtek, és a damasztáru mellett továbbra is készítettek hímes takácsszötteket, de akár végben eladott kender- és lenvásznat is megrendelőik számára.⁹

A megrendelők között jelentős számban találjuk a környékbeli kismemesek mellett a falusi iparosokat, hivatalnokokat, tanítókat, papokat és lelkészeket, akik a műszövő takácsok által készített termékekből állították össze családtagjaik stafíringját. Ez a különböző ruhaféléket, háztartási és lakástextileket magában foglaló „csomag” nemcsak férjhez menő leányokat illetett meg, hanem egyedülállókat is bármelyik nemhez tartoztak, amikor és amennyiben elhagyták a szülői házat, és új háztartásba költöztek. A stafíring vidékenként is, de főleg társadalmi rétegenként különböző mennyiségű és minőségű ünnepi és hétköznapi használatra való textilneműt tartalmazott, az adott hely, ill. réteg szokásainak, „az illendőségnek” megfelelően. Legutóbb éppen egy nyugalmazott római katolikus lelkészről származó szötteanyag gyűjtésekor hangzott el, hogy náluk, Kislakoson (ma Tormaföldéhez csatolva) a testvérek nemükre való tekintet nélkül egyforma stafíringot kaptak, amelyben a damaszt ág- és asztalnemű ugyanúgy megtalálható volt, mint a több generáció által összegyűjtött és tovább örökített hímes szöttek.¹⁰ A használati textileket idővel természetesen pótolni is kellett, különösen a szalvétákból és a változatos rendeltetésű kendőkből készítették tucatjával az egyforma mintájú darabokat.¹¹

A dolgozat címében említett figurális damaszt szöttek is egy-egy kelengye, valószínűleg városi polgárleányok ill. -asszonyok stafíringjának darabjai lehettek.

A legkorábbi közülük, egy tizenkét személyes damaszt abroszt a nagykanizsai Thury György Múzeum iparművészeti gyűjteménye őrzi.¹²

Kerecsényi Edit gyűjtötte Darvas Ilonától Budapesten, ő pedig dédapjának Berényi József uradalmi tisztartónak és feleségének Mersits Viktóriának hagyatékából örökölte. A tizenkét személyes abrosz Berényi Viktória stafíringjának csak az egyik – bár valószínűleg legelőkelőbb – darabja lehetett, a piros

pamuttal hímzett BV monogram alatt ugyanis a hasonlóképpen bevarrott 1 szám díszelég. (1. ábra) A kelenye összeállításakor ugyanis az azonos rendeltetésű darabokat számozták, hogy később könnyebb legyen a mosások vagy mosatások alkalmával ellenőrizni meglétüket. Az egy tucat szalvéta nem került az abrosszal együtt a gyűjteménybe, ennek oka lehet, hogy a szalvéták gyorsabban használódtak el, illetőleg az is, hogy – mivel nem került rájuk annyi érdekes minta vagy kép, mint a nagyméretű fődarabra, – a kései utódok már nem tartották megőrzésre érdemesnek. Saját tapasztalataimból is számos példát idézhetek hasonló esetre.

Az abrossz hosszúsága 393 cm, szélessége 186 cm, arányai megfelelnek a korabeli tizenkét terítékre alkalmas abrosszok nagyságának. Két rövid oldalán csomózás nélküli, mindössze másfél cm-es rojtozás díszíti, míg hosszanti oldalán a tulajdonképpeni ép szélekből, amelyeket még a korabeli meglehetősen fejlett gépi technikával sem lehetett ugyanolyan egyenletes sűrűségűre készíteni, mint a textilek többi részét, egy-egy mm-nyi anyagot visszahajtottak, és lehetőleg finom öltésekkel elszegtek. Ezzel a módszerrel nemcsak a szélek esetleges tökéletlenségeit egyenesítették ki, hanem egyúttal tartást adtak az abrossz leomló oldalának is. A darab teljes egészében cérnázatlan (egyágú) lenfonalból készült, lánc- és vetülékszálai nagyjából azonos finomságúak. Valószínűleg nem sokat használták, részint mert nem találhatók rajta ételitaltól származó pecsétek, részint pedig még mindig érezhető a felületén az appetúra, a keményítés és mángorlás nyoma, noha hatalmas méretei miatt szakszerű tárolása ma is nehézségekbe ütközik, és ez valószínűleg korábban sem volt másként.

A nagyméretű abrosszt mind hosszában, mind szélességében szimmetrikusan elhelyezett mintamezők borítják. Körben keretek közé foglalt, spirális ívelésű leveles ágak alkotnak széles bordúrt, amely általában lelógott a terített asztalról. A vízszintesen elhelyezkedő belső felületet egy hatalmas virágkosár osztja hosszában két, azonos mintaelemeket tartalmazó részre. (2. ábra) A kosárral és a benne lévő öklömnyi nagyságú virágokkal szemben a többi felületet kisebb, aprólékos részletességgel megmintázott ábrák töltik ki, amelyek a virágkosár túlsó oldalán megismétlődnek. Ezek az ábrák úgy vannak beleszöve az anyagba, hogy két, a hossz tengely mentén tükrözött felületet adnak ki, annak ellenére, hogy a minták között feliratok és címerek is találhatóak, amelyek a tükrözés által elvesztik értelmüket, ill. szabályos voltukat. (3. ábra) A nagyméretű damasztok között nem volt egyedülálló az ilyen jellegű képszerkesztés. Párhuzamait más, korábbi damasztszöttesek között megtaláljuk.¹³ A mi

abrosszunk érdekessége, hogy az egyes minták, illetőleg tükröképek keverten fordulnak elő a két oldalon, azaz bármelyik oldalát terítették fel az asztalra, mindig volt olyan minta, amelynek a „visszája” fordult az asztalnál ülő felé. (4. ábra)

A minták – témájukat, ill. jelentésüket tekintve – meglehetősen vegyesek, mindeddig nem tudtam őket teljes biztonsággal valamiféle „program” mentén összefüggésbe helyezni. (Az alábbi értelmezési kísérlet természetesen csak egy lehetőség.) Legnagyobb részüket hazafias szimbólumok teszik ki, Magyarország közép címere a ferde kereszt Szent Koronával, különböző címeres zászlókkal körülveve; babérkoszorúban „Éljen a Haza” felirat; majd a címeres kompozíció fölött egy sas, esetleg griff, csőrében, ismét csak babérágak között a „Vivat” szó. (5. ábra)

A másik csoport a hadi vitézség jelvényeit foglalja össze: (6. ábra) egy sisakos-vértes lovag, körülötte középkori fegyverek, ágyú, szablya, alabárd, buzogány, nyílvesszők és lándzsa. A lovag alatt fekvő oroszán tart a mancsában egy kardra tűzött sisakos, vagy esetleg lófarkot viselő fejet. A címer másik oldalán vallási jelvények láthatók: (7. ábra) püspöki pástortbot és mithra, fölött a zászlóról is a püspöki kalapbojtokhoz hasonló zsinórok és bojtok lógnak, alatta egy körmeneti zászló rajta templommal, valamint egy sas, csőrében füstölőt (tömjenezőt) tart. A madár mellett babérral koszorúzott lant és sugaras napkorong, fölött egy földgömb látható körzővel és könyvvel. A templomos zászló alatt pedig egy alakzat, amely lehet kígyós bot is, de elképzelhető, hogy valamely más szerszám. Ez utóbbi tárgycsoport akár szabadkőműves jelvényeket is jelölhet. Mindenesetre érdekes az összeállítás, és amennyiben a különféle szimbólumok nem a pusztán véletlennek köszönhetik együttlétüket ezen az asztalterítón, – azt gondolom, hogy nem – akkor, ha nem is maga a szöttek, de legalább a felhasznált minta egy konkrét személy életprogramját, laudációját jelenítheti meg. (Talán valakiét, aki a török kiűzésében és az újjáépítésben, de a tudományokban és a költészetben is egyaránt jeleskedett?)

Az abrosszba a monogram melletti oldalon a mester is beleszötte nevét, „Készítette Szalai József N. Kani-zsán”. A takácmester a 19. század közepétől, 1855-től kezdve többször is szerepel a céhlajstromban,¹⁴ 1868 májusában halt meg. A tárgyak között, a földgömb mellett nyitott könyv fekszik, lapjain betűk és számok olvashatók, sajnos nem teljesen egyértelműen. (8. ábra) Az évszám: 1840 minden bizonnyal a készítés időpontja, ám a fölötté levő jelek lehetnek római számok – ez esetben a X VI a hónapot és napot jelölheti, de más olvasat szerint az évszám fölött az M G monogram is állhat. (9. ábra) Az 1840-es évszám azért jelentős, mert a szakirodalom szerint

az első automatikusan működő nagy damasztöszövő gépek a 19. század 40-es éveiben kezdtek elterjedni Magyarországon,¹⁵ lehetséges tehát, hogy az egyik első ilyen jellegű, évszamos mű került Kerecsényi Edit gyűjtésével a Thúry György Múzeum birtokába.

Időben a következő damasztunk a Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményének egyik – a közelmúltig méltatlanul elhanyagolt – hatszemélyes damaszt abrosza,¹⁶ amely az 1896-os millenniumi kiállításra készült, és ott dicsérő oklevelet kapott.¹⁷ A tárgy Pintér István gyűjtése nyomán jutott a múzeum birtokába, sajnos bekerülésének körülményeiről, és a textil korábbi történetéről – az azóta már elhunyt tulajdonosának nevében és lakcímén kívül – eddig semmiféle adat nem derült ki. (10. ábra)

A vékony, cernázatlan lenszálakból szövött és saját anyagából rojtozott, kb. 160×127 cm-es asztalterítő már nem részesült annyi kíméletben, mint a kanizsai abrosz, nemcsak pecsétekkel van „megszórva”, hanem több folytonossági hiány is van rajta, amelyek közül a nagyobbakat varrógéppel „stoppolták” be, sőt a pamut anyagú gépcérna, talán valamely piros levét eresztő textillel összemosva, halvány rózsaszín árnyalatot is kapott. A rojtozás finom szálai a mosásoktól összecsomósodtak, leszakadtak. Kovács Antal feljegyzése és a többi hatszemélyes abrosz mérete szerint eredetileg 158 cm széles és 180 cm hosszú volt.¹⁸ Az abrosz sarkába piros és fehér pamutzállal N S (vagy S N) monogramot hímeztek.

Az asztalterítő figurális ábrázolásai a magyar millennium jegyében készültek.

Közepén, ovális keretbe foglalva Árpád vezér borsisakos, szakállas, jobbra néző portréja látható. (11. ábra) Az arckép, pontosabban annak tükörképe egy, a Nádasy Mausoleum 43. oldaláról vett és eredetileg 1664-ből származó egészalakos rézmetszet részlete, amely a 19. század utolsó évtizedeitől többször is kiadott népszerű történelmi arcképcsarnok egyik darabja lett a többi hun és magyar vezérrel, valamint későbbi királyainkkal együtt.¹⁹

A főalak felett ovális keretben az „1896 EZRED ÉVES ÜNNEP EMLÉKÉRE” felirat olvasható. (12. ábra) A keret fölött a nemzeti zászló, oldalánál a korona nélküli magyar címer látható. A feliratot bal karjával egy kardot tartó és fején a Szent Koronát viselő, felhőn repülő nőalak, valószínűleg Hungária allegorikus figurája támasztja meg. Ennek a kompozíciónak szinte valamennyi részlete visszaköszön annak a Történelmi arcképcsarnoknak a címlapjáról is, amelyből a honfoglaló vezér képe is származik. (13. ábra) Az Árpád-portré alatt Thaly Kálmán: Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzeted...” kezdetű versének első szakaszát olvashatjuk. Az egész kompozíciót, mint egy címet, dús tölgy- és babérágak, virágok, s legkívül

még egy egyszerű keret fogja össze. A kettő között „KOVÁCS ANTAL MŰ = SZÖVŐ (ŐRI SZT. PÉTER)” felirat van a textilbe szöve.

A damasztabrosz készítője, Kovács Antal őriszentpéteri műszövő-takács mesterségének nagy tudású művelője, őrségi takácsfamilia leszármazottja volt. Szakmáját a szövészet magyarországi „fellegváraként” számontartott Késmárkon tanulta. Már 1887-ben részt vett a Vas vármegyei Iparkiállításon, ahol a bíráló bizottság „ezüstéremmel kitüntetendőnek találta”.²⁰ Az 1896-os kiállításon nemcsak az Árpád-képes abrosz, hanem – a katalógus 44. oldalán olvasható szöveg szerint – más „Damaszt asztalneműek és egyéb műszövő készítmények, laczezirozott magyar munkák, smyrna szőnyegek” is szerepeltek tőle.²¹ Minta-könyve, amelyet Domonkos Ottó fel is vett az általa összeállított mintakönyv-katalógusba, a többi írott és nyomtatott dokumentummal együtt Gellért Károlyné Szikszai Edit Őrségi gyűjteményébe került, onnan pedig a körmendi múzeumba.²² Domonkos Ottó röviden annyit ír róla: „Kizárólag damaszt-szövésre tervezett nagy rózsák, növényi motívumok sorakoznak e lapokon, bár nem valami nagy rajzkészségről tanúskodó mester próbálkozásaiaként”.²³ A minták tulajdonképpen a szövőgép lyukkártyáinak „kiverésére” szolgáló sablonok, egyik-másikban felfedezhető Kovács Antal egy másik munkájának – egy tizenkét személyes nagy abrosznak – mintázata is. (14. ábra) Ezt az asztalterítőt egy rokonának (talán unokahúgának), Kovács Etelkának szötte férjhezmenetelkor, s most már az ötödik generáció örzi, korábban nagy ünnepekkor használta is.²⁴

Az Árpád-képes terítőtől, vagy ahogy készítője maga nevezte, „az Árpád-abrosz”-ból később még néhány példányt készíthetett, kettő közülük üzleti könyveiben is szerepel. Egyik ismeretlen dátummal Wágner Antalhoz került Rábakeresztúrra,²⁵ a másikat 1909. március 12-én Bereczky Emma vette meg. Utóbbiról tudjuk, hogy 62 Korona 85 fillért fizetett érte, s rögtön megtehetjük az összehasonlítást is, mert ugyanő ugyanakkor 4 db azonos méretű abroszt is vásárolt összesen 22 koronáért,²⁶ egy sárga-fehér változatot pedig Batári Ferencnek, az Iparművészeti Múzeum egykori főosztályvezetőjének gyűjteményéből árverezett el a Nagyházi Galéria és Aukciósház 2006-ban.

Kovács Antal életének, munkásságának és tevékeny közéleti szereplésének érdemes lesz egy külön tanulmányt szentelni. Nemcsak a mintakönyve és üzleti könyvei maradtak fenn ugyanis, hanem megrendelése, árjegyzékei, fonalmintái, üzleti levelezése is, amelyek alapján átfogó képet kaphatunk egy – a maga szakterületén kiváló – mesterember élet- és munkakörülményeiről.

Végül a harmadik figurális damaszt, egy törülköző, a Balatoni Múzeum helytörténeti anyagából került elő.²⁷ Kránitz Ferenc ajándékozta a múzeumnak 1999-ben. Ő Toppler Irén keszthelyi asszonytól kapta ajándékba az 1990-es évek első felében. Toppler Irén nagyapja takács volt, a hölgy adatai szerint ő készítette a dístörülközőnek szánt darabot.

Szélessége 55 cm, magassága 132 cm, a kép elrendezése az anyagon nemcsak törülközőtartón való elhelyezését tette lehetővé, hanem falvédőként is használható lett volna.

Ez a harmadik damaszt a legújabb a tárgyalak közül nemcsak abban az értelemben, hogy a legkésőbb szőtték, hanem úgy is, hogy soha nem használták. A cérna, amivel a két rövid oldalt szegélyező csíkot azszúrozás előtt felfércelték a megszótt képre, még mindig benne van az anyagban. Használatlanságából következően ez a kendő őrizte meg leginkább eredeti színét és mángorlás után keletkezett fényét is. (15. ábra)

A törülköző két hosszanti oldalán egymásba érő körökből és négyzetekből álló csíkminta fut végig. Ezt a mintát, pontosabban ezzel a mintával szőtt és kettéhajtott csíkot használták az elvágott rövid oldalak befoglalására, majd a varrás mentén a képből kihúzták a szálakat, és szimpla létra-azsúrral varrták ki a két anyagrész találkozását. Az azszúrozás egyébként a hímzett monogramokkal együtt damasztáru leggyakoribb járulékos díszítése. Általában a szövőmester családjának nőtagjai végzik, akik ezért a munkáért külön fizetést kapnak,²⁸ de az sem ritka, hogy ezt az egyhangú és meglehetősen szemrontó munkát bedolgozóknak adják ki.

A törülköző középső mezejében a szegedi Kossuth-szobor képe látható.²⁹ Ez mindjárt meghatározza a damaszt elkészülésének valószínű idejét is. Az eredeti bronzszobrot ugyanis – amelyet Róna József készített – 1902-ben, Kossuth születésének 100. évfordulójára állították fel. (16. ábra) Ez volt országsszerte a Kossuth-kultusz újbóli felvirágzásának és a nagyszá-

mú Kossuth-szobor felállításának időszaka, és valószínűleg az alkalom hozta lelkes hazafiúi érzelmek készítették a mestert is a damasztörülköző megszővésére. A minta meglepő hűséggel követi a szobor részleteit, noha a mozdulatok és arcvonások összehasonlításakor egyértelműen megállapítható, hogy tervezője nem használt fényképet.

Ha a három damasztot összehasonlítjuk, megfigyelhetjük a lenszövet elhasználódásának fokozatait. A keményített-mángorolt darabok sokáig őrizték sima, fényes felületüket, kemény tartásukat. Több mosás is kellett ahhoz, hogy az anyag lassan felpuhuljon, egyre fehérebbé, egyre hajlékonyabbá váljon, mind könnyebben gyűrődjön, majd idővel – és az egyre több mosással-lúgozással – az amúgy sem túlságosan erős sodrású, cérnázás nélküli szálak kitöredezzenek, elszakadjanak.

A mintakincs is változik, eljut a barokkostól a historizálón át a szecesszióig. A bemutatott második Kovács Antal által szőtt abrosz korban későbbi ugyan, mint a Kanizsai, mintája azonban olyan gyűjteményből származik, ami szintén a 19. század közepére vagy első harmadára megy vissza. Vitakoznék azonban a törülköző tárgyleíró kartonján szereplő megállapítással, amely szerint ezek a darabok gyárban, szériában készültek. Mint láthatjuk, a „kis” üzemek sem olyan kicsik már ebben az időben, másrészt konkrét tudomásunk van arról, hogy még az 1920-as években is sok műszövő dolgozott olyan kis falvakban, mint pl. Egyházasrádóc. Így a bővebb adatok megszerzéséig én bizalmat szavaznék Toppler Irén keszthelyi vagy Keszthely környéki nagyapjának, egyáltalán nincs kizárva, hogy a Kossuth-kendő ilyen falusi-kisvárosi körülmények között készülhetett. Annál is inkább, mert a millenniumi kiállítás alkalmával dicséretet kapott iparosok között volt egy Hajdú János nevű takácsmester is éppen Keszthelyről, aki a bíráló bizottság jó véleményét azzal érdemelte ki, hogy „a népies motívumokat ügyesen alkalmazza...”³⁰

Jegyzetek:

- 1 Joseph Marie Jacquard arcképét (készült 1834 és 42 között) a Textilmúzeum őrzi, V. Ferdinándnak (1793–1875) egy korabeli rézmetszet alapján készült képe pedig a Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményében található. VÖNEKI 1990.
- 2 Igen-Nem – Ferenczy Noémi díjas textilművészek kiállítása. (Jacquard-kártya ihlette kiállítás) 2002-ben a Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeumban a

hozzá kapcsolódó katalógussal, majd P. Szabó Éva iparművész életmű kiállítása 2003-ban ugyanott.

- 3 Az egyes lexikonok és életrajzok között a pontos évszám tekintetében sok az eltérés: 1801, 1804 valamint 1809 és 1810 is szerepel bennük. Mivel dolgozatomban szempontjából az adatnak nincs különösebb jelentősége, az eltérés okainak nem jártam utána.
- 4 SZALAY 1886. 40.

- 5 MATLEKOVICS 1897–98. II. kötet 373.
 6 REJTŐ 1898. 626.
 7 DOMONKOS 1971. 9.
 8 MATLEKOVICS 1897–98. II. kötet 373.
 9 Kovács Antal műszövő megrendeléseinek könyve, ltsz.: 84.11.1., amelyet a mester hagyatékának többi darabjával együtt a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum helytörténeti anyagából Dr. Nagy Zoltán kollégám volt szíves kutatásra átengedni. Nagylelkű segítségéért ezúton is szeretném köszönetet kifejezni.
 10 Gyűjtőnapló 2007 a Göcseji Múzeum Adattárában.
 11 Ld. 9. jegyzet.
 12 Ltsz. TGYM–I.77.16.1.
 13 Pl. azon az 1600-ban Hollandiában szőtt darabon is, amely egy London városáról készült metszetet mutat a hossz tengely mentén tükrözve. Grönsöő kastélymúzeum (Svédország) Forrás:
<http://www.gronsoo.se/Bilder/London3.jpg>
 14 A Takáts Ché Laistrom: 1855, 1856, 1861 és 1864-es adatai Thúry György Múzeum-Adattára ltsz.: 72.21.5.
 15 ENDREI 1993. 216.
 16 Ltsz.: GM-N.87.7.1.
 17 REJTŐ 1898. 624.
 18 Kovács Antal: El adott munkák naplója; ltsz.: 84.11.2. 96. oldal.
 19 Bár Dolinay Gyula „Történelmi arcképcsarnok”-ának 1893-as kiadását nem volt módomban kézbe venni, az általam ismert, 1909-ben kiadott változat, a „Történelmi arcképcsarnok az ifjúság és a nép számára 300 képpel” valószínűleg nem sokban különbözött a korábitól.
 20 HORVÁTH 1998. 138. Dr. Horváth Sándor munkája – bár néhány tévedést is tartalmaz – sok forrásanyagot tesz közzé. Az idézet ezek közül való.
 21 DOMONKOS 1998. 290.
 22 Kovács Antal hagyatéka; ld. 9. jegyzet.
 23 DOMONKOS 1998. 86.
 24 Az abroszt és a hozzátartozó adatokat Handler Istvánné Zsohár Ágnes (szül. 1955), illetve Zsohár Istvánné Szabó Olga (szül. 1925) bocsátotta rendelkezésemre, ezúton köszönöm a szívességüket.
 25 Kovács Antal műszövő megrendeléseinek könyve 29. oldal. Rábakeresztúr németül Heilingenkreuz im Lafnitztal, falu a mai Burgenland tartományban.
 26 Kovács Antal: El adott munkák naplója 96. oldal.
 27 Ltsz.: BM-H.99.1.1.
 28 Ld. például El adott munkák naplója 40. oldal.
 29 Művészet (szerk. Lyka Károly) 1910/1. szám Forrás: www.mke.hu/lyka/09/e9p032.jpg
 30 REJTŐ 1898. 626.

Irodalom:

- HORVÁTH 1998
 Horváth S. (szerk.): *Erdők és utak ölelésében. Óriszentpéter monográfiája 996-1996*. Óriszentpéter.
 HORVÁTH 1964
 Horváth V.: *Az 1885. évi Országos Általános Kiállítás iparművészeti jelentősége*. In: Az Iparművészeti Múzeum (és a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum) Évkönyve. VII. 35–42.
 DOLINAY 1893
 Dolnay Gy. (kiadó): *Történelmi arcképcsarnok*. Bp.
 DOLINAY 1909
 Dolnay Gy. (kiadó): *Történelmi arcképcsarnok az ifjúság és a nép számára*. Bp.
 DOMONKOS 1971
 Domonkos J.: *A takácmesterség Vas megyében*. Néprajzi Múzeum EA 17177.
 DOMONKOS 1998
 Domonkos O.: *A magyarországi takácsok mintakönyvei*. Sopron
 ENDREI 1993
 Endrei W.: *A textilipari technikák termelékenységének története*. Bp.
 MATLEKOVICS 1897–98.
 Matlekovics S. (szerk.): *Magyarország az ezredik évben*. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. I–IX. kötet Bp. Általános adatok. II. kötet
 REJTŐ 1898
 Rejtő S.: *Textilipar*. In: Matlekovics Sándor (szerk.) *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. VII. kötet
 SZALAY 1886
 Szalay I.: *A művészi ipar az Országos Tárlaton*. In: *Művészi Ipar 1885/86* 137–160.
 VÖNEKI 1990
 Vöneki Á.: *J. M. Jacquard selyembe szőtt arcképe a Textil- és Ruháipari Múzeumban*. In: *Textil- és Ruháipari Múzeum évkönyve* 7. 1990. 39–44.

1. kép: Berényi Viktória monogramja az 1840-ben készült nagykanizsai abrosz sarkában (Fotó Zóka Gyula)

2. kép: Virágosár az abrosz közepében (Fotó Zóka Gyula)

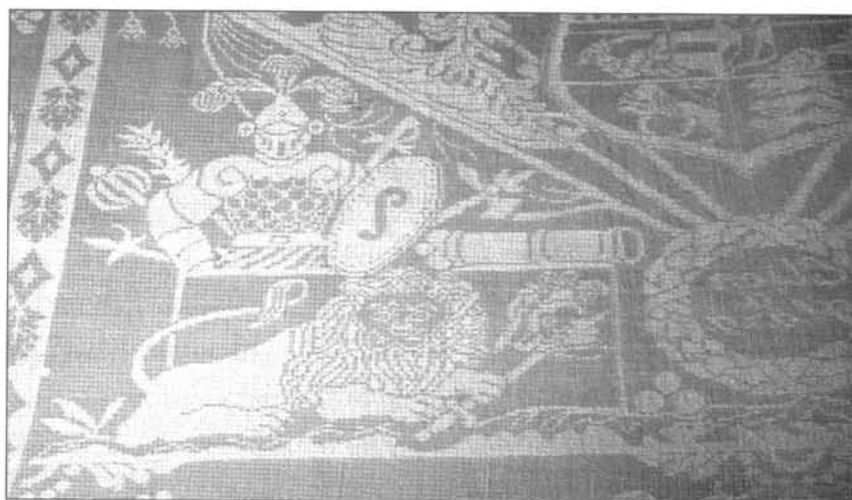
3. kép: A minták az abrosz hosszanti tengelyére szimmetrikusak (Fotó Zóka Gyula)

4. kép: Címeres részlet; a kompozíció egyes elemei bal felükről, mások jobbról látszanak (Fotó Zóka Gyula)

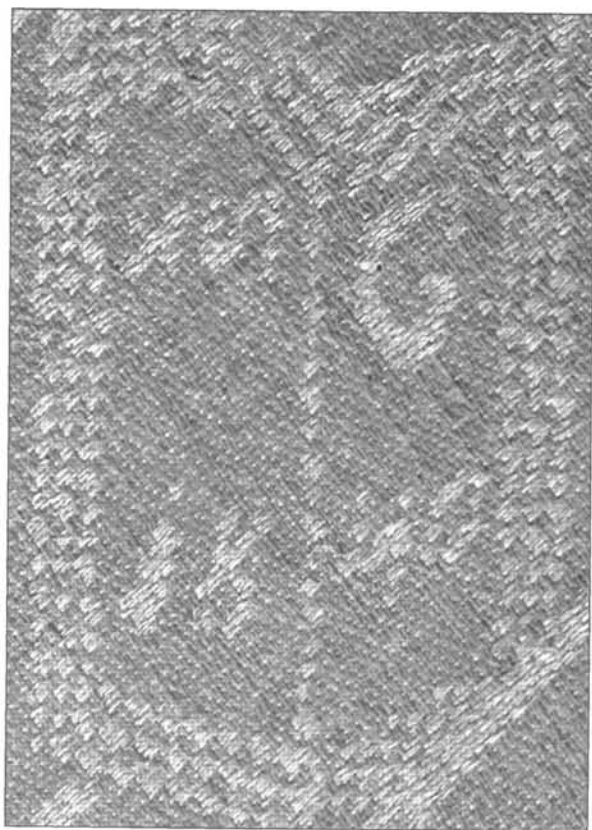
5. kép: Babérkoszorút tartó sas a korona fölött (Fotó Zóka Gyula)

6. kép: A vitézség és bátorság szimbólumai: lovag és oroszlán (Fotó Zóka Gyula)

7. kép: Vallási szimbólumok az abrosz szimmetriatengelyében (Fotó Zóka Gyula)

8. kép: Nyitott könyv a készítés évszámával ...
(Fotó Zóka Gyula)

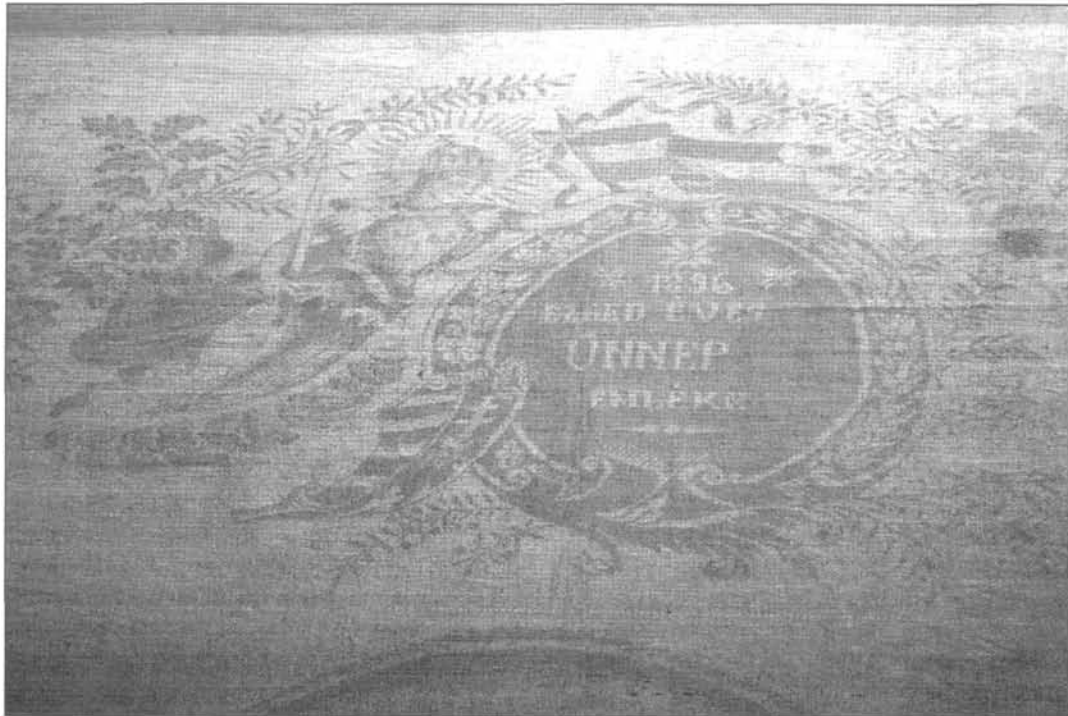
9. kép: ... vagy inkább M G monogrammal?
(Fotó Zóka Gyula)

10. kép: Az Árpádos abrosz képmezeje
(Fotó Zóka Gyula)

11. kép: Thaly Kálmán verse, alul a készítő felirata
(Fotó Zóka Gyula)

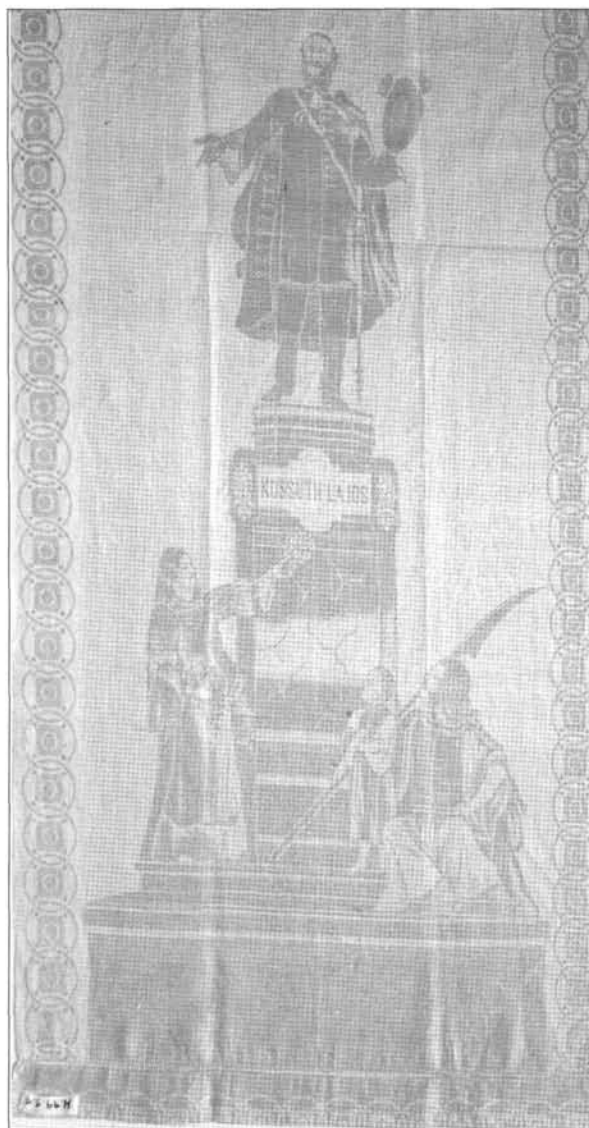
12. kép: Hungária allegorikus alakja nemzeti jelképekkel és a millenniumi felirattal (Fotó Zóka Gyula)

13. kép: A Dolinay Gyula által 1909-ben kiadott Történelmi arcképcsarnok belső címlapja

14. kép: Kovács Antal egyik reneszánszos mintájú terítőjének részlete

15. kép: Dísztörülködő a szegedi Kossuth-szobor képével
(Fotó Zóka Gyula)

16. kép: A szegedi Kossuth-szobor